

De Schepper en de dichter

Efrem de Syriër over goddelijke en menselijke creativiteit

Kees den Biesen

Volgens Efrem de Syriër (ca. 300-373) zijn alle mensen grensgangers, wezens die zich voortdurend tussen het begrensde en het onbegrensde bewegen, op het raakvlak van zichtbaar en onzichtbaar, van tijdelijk en eeuwig. Geschapen naar Gods beeld en gelijkenis staan wij binnen het eindige van ons bestaan voortdurend in relatie met de Oneindige – een spanningsvolle én spannende relatie die, als wij ermee leren omgaan, een over alle grenzen uitstreckende creatieve dynamiek in ons kan losmaken. Ons ‘maken’ en de ‘maakbaarheid’ van onze wereld zijn voor Efrem alleen authentiek menselijk voor zover zij in relatie staan met de grote Maker ‘die hemel en aarde gemaakt heeft’.

Tijdgebonden vragen, tijdloze ervaringen en open antwoorden

Uiteraard bieden kerkvaders als Efrem ons geen pasklare antwoorden op de lastige, maar wezenlijke vragen die door de huidige wetenschappelijke, ecologische, financiële, culturele en religieuze ontwikkelingen worden opgeroepen. Hun geschriften vormen geen bibliotheek met recepten voor het leven anno nu. Zij suggereren wél antwoorden op vragen over onze verantwoordelijkheid ten aanzien van onszelf, onze medemens en de omringende wereld. Naar aanleiding van vraagstukken die misschien niet direct relevant lijken, zoals het dualistische wereldbeeld in het manicheïsme en allerlei gnostische stromingen, ontwikkelden de kerkvaders interessante gedachten over de mens en zijn plaats in Gods Schepping – ideeën die in bepaalde opzichten hun historische context overstijgen. Concrete en tijdgebonden kwesties riepen vragen van algemene aard op en leidden tot antwoorden die ons in de huidige omstandigheden nog steeds kunnen inspireren.

De neiging tot – al dan niet subtiel – misbruik van grondstoffen, dieren en zelfs medemensen is van alle tijden, evenals uiteraard het verlangen naar persoonlijke vervulling, onderlinge gemeenschap en dankbaar genot omwille

Anthony Caro, *Jardin Paradis*,
église St. Jean-Baptiste, Bourbourg.

van de schoonheid en goedheid van het leven. Ook de pretentie om los van elk waardenkader vorm te geven aan het eigen leven en de perverse reflex om koste wat het kost het eigen handelen te vergoelijken, rechtvaardigen en zelfs aan anderen op te leggen, zijn van alle tijden. In hoeverre kunnen wij onszelf en onze wereld ‘maken’ alsof wijzelf oorsprong en maatstaf van alles zijn? De ervaring leert dat de concrete inzet van onze creatieve energieën en ideeën vragen oproept, die wij telkens opnieuw voor onszelf en voor elkaar moeten proberen te beantwoorden.

Wij staan hier immers voor vraagstukken waarop geen eenduidige, voor alle tijden, mensen en omstandigheden geldige, antwoorden bestaan. Ons door ruimte en tijd gebonden leven in deze wereld is te veelzijdig en weerbarstig, te dramatisch en diep, te mooi en mysterieus om het op te sluiten in een gesloten systeem waarin alles meetbaar, beheersbaar en maakbaar is. De ware functie van dogma’s – sommige zijn tot onze grote schade en schande al lang in de vergetelheid geraakt – is het bieden van vaste ankers en betrouwbare aanknopingspunten die ons helpen om fundamentele inzichten creatief toe te passen wanneer zich nieuwe uitdagingen aandienen. Dogma’s in de ware zin van het woord reiken antwoorden aan in de vorm van referentiekaders: zij zijn de dragende elementen van open denksystemen die zó flexibel zijn dat zij op talloze concrete situaties kunnen worden toegepast. Zij zijn niet bedoeld om totalitaire systemen te rechtvaardigen maar om authenticiteit te waarborgen – om te voorkomen dat wetenschap, filosofie en godsdienst verworden tot ideologische constructies die de menselijke werkelijkheid verschrikkelijk tekortdoen.

Een poëet of ‘maker’ als Efrem de Syriër zou volmondig instemmen met de Nederlandse columnist en predikant Jean-Jacques Suurmond. Die laatste betoogt: “Een dogma is geen gebod en noch veel minder God, maar poëzie.”¹ Authentieke poëzie – de vrucht van een zuiver scheppingsproces – is ook voor Efrem dé sleutel tot authentiek geloof: een existentiële, intellectuele en artistieke creativiteit die de boog spant tussen het geschapene en zijn Schepper.

Symbolen van de Schepper

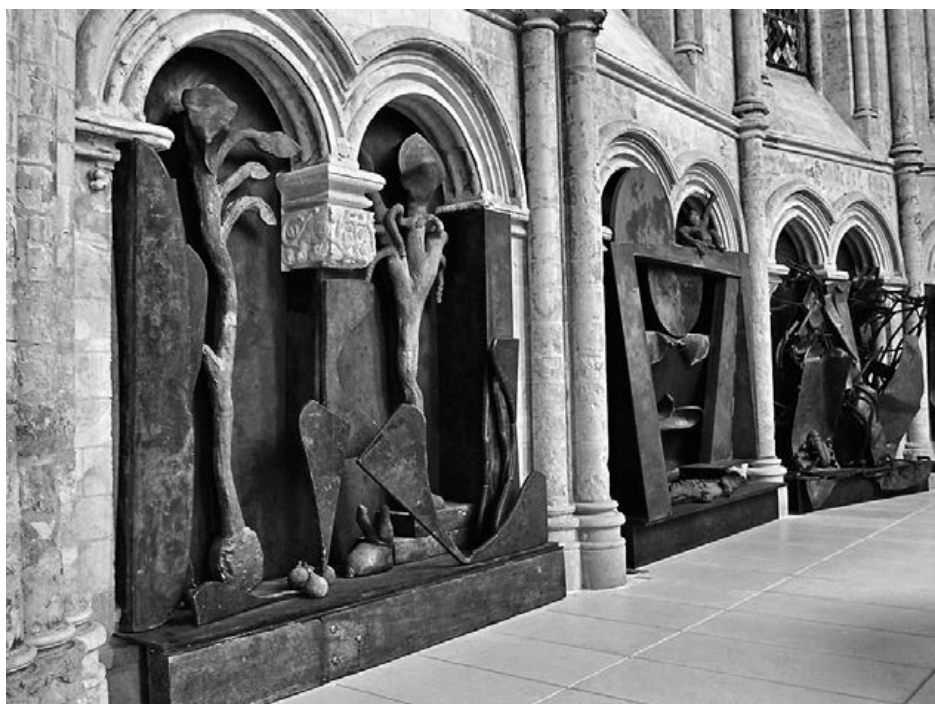
Efrem beschouwt de Schepping² als een geheimenisvolle realiteit waarin de Schepper overal zijn sporen heeft nagelaten. Middenin die Schepping heeft God de mens geplaatst, een even geheimenisvol wezen dat Hij het vermogen gaf om vanuit de zichtbare kant van de wereld in contact te komen met de onzichtbare dimensie.³

Onze omgang met elkaar en met de ons omringende wereld vormt immers geen gesloten circuit: zij heeft geen absoluut maar een ‘relatief’ karakter, omdat zij steeds in relatie staat met een realiteit die haar overstijgt. In dit opzicht is al het menselijke ‘relationeel’, omdat het in relatie staat met een werkelijkheid die ruimte en tijd overstijgt: het mens-zijn ontvangt zin en betekenis alleen vanuit die relatie waarin het steeds over zichzelf heen wijst. De mens is volgens Efrem van nature betrokken op het goddelijke en alleen binnen deze relatie authentiek menselijk te noemen:

“Op de zesde dag boetseerde de Heer het-rode-aarde-wezen (ādām), stof van de rode aarde (ādamtā), en blies in zijn gezicht een ademtocht van leven en het rode-aarde-wezen werd een levende ziel.”⁴ Terwijl de dieren en het vee en de vogels tegelijk met hun vruchtbaarheid en met hun zielen ontstonden, eerde Hij het rode-aarde-wezen in vele opzichten: vóór alles doordat gezegd wordt dat Hij het met zijn eigen handen boetseerde en zijn binnenste een ziel inblies en het gezag verleende over het Paradijs en over wat er buiten het Paradijs was; en verder doordat Hij het met heerlijkheid bekleedde en het een verstand schonk en een denkvermogen om de Majesteit te erkennen.⁵

De ontdekking van de goddelijke dimensie van ons mens-zijn hangt samen met de ontdekking van het symbolische wezen van héél de wereld waarin wij leven. Daarin vormen Schepping en Schrift een dynamische twee-eenheid: “Natuur en Schrift getuigen van de Schepper,” schrijft Efrem, “de Natuur doordat wij met haar omgaan, de Schrift doordat wij haar lezen.”⁶ Alles in Schepping en Schrift is een symbool van de Schepper; binnen de begrenzingen van ruimte en tijd kunnen wij immers de Onzichtbare zien, de Onkenbare kennen en de Alomtegenwoordige en Eeuwige tastbaar ervaren. Deze zelfopenbaring van God bereikt haar hoogtepunt op het moment dat de Schepper zijn Schepping binnentreedt en als God-mens in zijn eigen persoon alle tekens, voorafbeeldingen en symbolen uit de natuur en uit het Oude en Nieuwe Testament tot vervulling brengt:

De verstrooide symbolen hebt U uit de Wet
rond uw schoonheid bijeengegaard,
en de beelden uit uw Evangelie tevoorschijn gehaald
en ook de krachten en tekens uit de Natuur.
U hebt ze als kleuren tot uw beeld gemengd:
U hebt u in uzelf beschouwd en uitgebeeld,
o Schilder, die ook uw Vader in uzelf hebt uitgebeeld!⁷

Le Chœurs de Lumière (2001-2008) van de Britse beeldhouwer **Anthony Caro** (*1924) in de kerk *St. Jean-Baptiste in Bourbourg* (F). In het koor van deze kerk, die sinds de jaren 1940 niet meer gebruikt werd, vervaardigde Caro zijn eigen 'doopkapel' met beeldhouwwerken en haut-reliefs in hout, ijzer en terracotta, die verwijzen naar het scheppingsverhaal.

In Christus is de Schepper een schilder geworden, een kunstenaar die zichzelf in de Schepping uitbeeldt. Zo moeten mensen eveneens schilders naar het beeld van de grote Schilder worden, makers naar de gelijkenis van de Maker, levenskunstenaars die uit hun omgang met de wereld en met zichzelf God leren kennen.

De symbolische mens

Zo opent het geloof in Christus ons letterlijk en figuurlijk de ogen – niet alleen voor Gods symbolische zelfopenbaring in en door de Schepping, maar óók voor ons eigen symbolisch wezen. Wij zijn als vrouw en man geschapen naar de gelijkenis van God (Gen. 1,26) en verwerkelijken onze beeldrelatie met God dankzij ons vermogen om de symbolische aard van onze eigen realiteit waar te nemen, onder woorden te brengen en te smaken:

God schonk ons een verstand dat net als Hij gezagvol is, opdat het gezagvolle verstand in dienst zou staan van onze gezagvolle vrije wil. Door het verstand zijn wij immers de gelijkenis van Hem die het schonk, omdat wij door het verstand aandrang en aandacht hebben voor de deugden – en niet

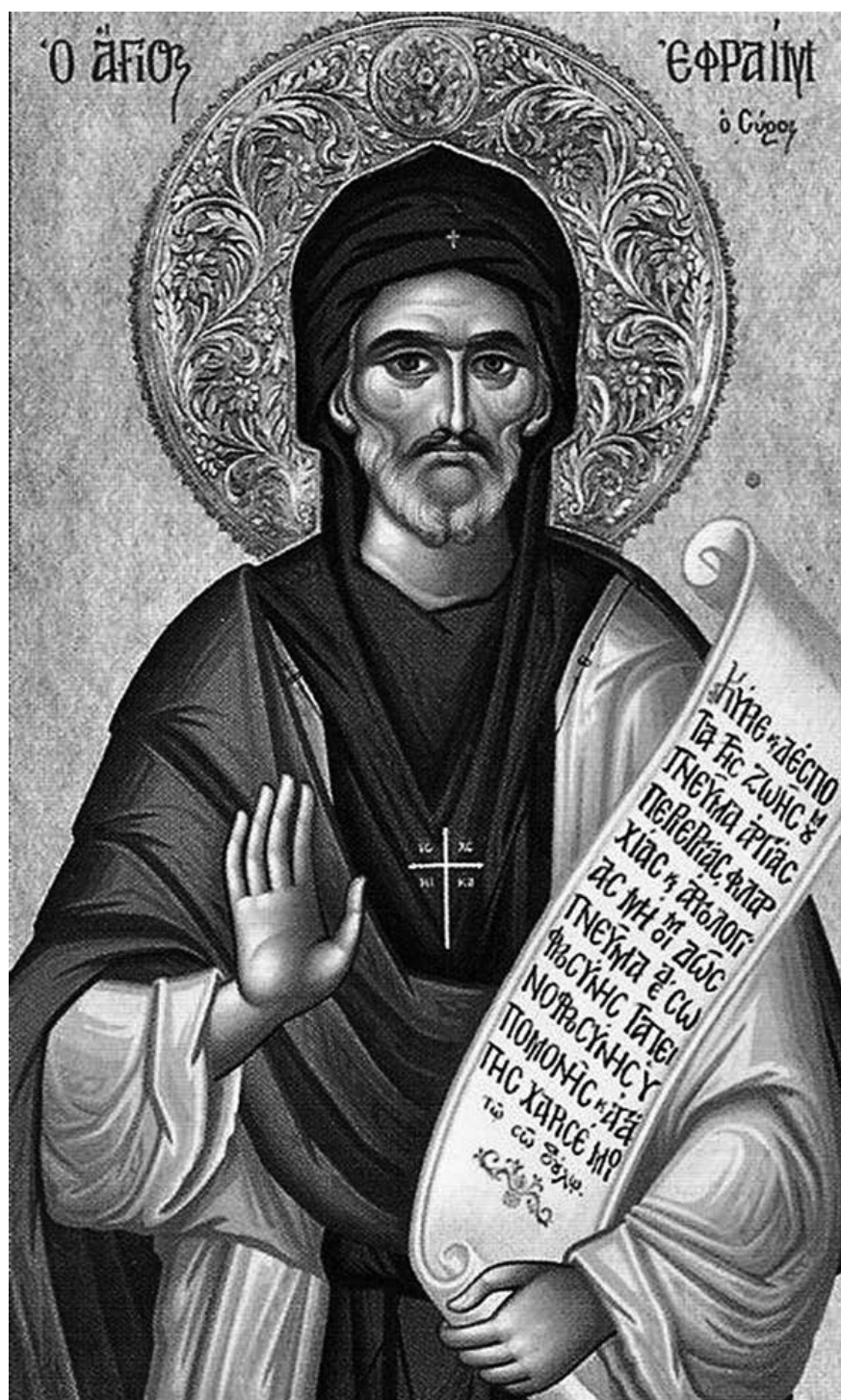
alleen voor de deugden: wij leren ook God kennen, de bron van alle deugden, door het verstand dat Hij ons schonk. Want het is door het verstand dat op God gelijkt, dat wij bekleed worden met de gelijkenis van God. De goddelijke leer drukt namelijk haar stempel op onze geest en wie zich deze leer eigen maken worden daarmee gestempeld, opdat zij zo het beeld worden van de Alwetende. Want als het rode-aarde-wezen het beeld van God was door zijn gezag, dan is het iets prachtigs als een mens door ware kennis en oprecht gedrag een beeld van God wordt. Met deze twee staat of valt immers dat gezag.

Dieren kunnen zich geen zuivere gedachte van God vormen, omdat zij geen verstand hebben. Het is immers het verstand dat zich in ons een voorstelling van de waarheid vormt. We hebben de gave van het verstand niet ontvangen om ons als redeloze dieren te gedragen, maar om in onze daden op God te lijken die ons het verstand schonk. Hoe groot is dit verstand, de gave die gekomen is om wie haar ontvangen op de Gever te doen lijken! Omdat de dieren geen verstand hebben, kunnen zij nooit de gelijkenis met onze geest verkrijgen.⁸

Als we de filosofische en theologische terminologie even terzijde laten en deze tekst parafraseren, kunnen we zeggen dat Efreem het menselijk verstand beschouwt als een bijzondere gave van God, als ons hoogste innerlijke gezag dat zich dienstbaar maakt aan onze vrije wil om ons goede gedachten in te geven en onze handelingen in goede banen te leiden. Als kenvermogen staat het dus in dienst van de wil en samen met de wil in dienst van de kwaliteit van ons alledaagse leven. Zonder verstand is onze wil blind en ons gedrag stuurloos; zonder wil is ons verstand alleen op zichzelf betrokken en staat het los van de realiteit. Pas door zich aan de wil te binden kan ons verstand onze handelingen bezielen en leiden. Maar het kan dat alleen dankzij het onderricht van God, dat zijn stempel op onze geest drukt en de grondslag vormt van onze authentieke kennis en ons oprecht gedrag. En het is precies dankzij deze kennis en dit gedrag, dat het gezag van onze geest en wil zich verwerkelijkt als een beeld van het gezag van de Schepper. Dat God ons schiep naar zijn beeld en gelijkenis houdt dus in, dat wij met God in een beeldrelatie verbonden zijn doordat onze geest en onze wil samen hun gezag uitoefenen in ons dagelijks leven.

In deze hele gedachtegang staat het begrip *šulṭānā*, ‘gezag’, centraal. Dit woord zegt dat iemand in zichzelf ‘gezag en macht’ bezit over zijn of haar leven en vrij en verantwoordelijk is bij het uitoefenen van dat gezag. Naast de gaven van een gezagvol verstand en een gezagvolle vrije wil heeft God ons nog een derde gave gegeven, namelijk zijn ‘goddelijke leer’ die ons verstand verlicht en onze wil motiveert. Deze ‘leer’ valt voor Efreem samen met de symbolische wereldvisie van het geloof, die zich op Gods zelfopenbaring in Schepping en Schrift baseert.

De mens is geroepen om overal verwijzingen naar de grote creatieve Maker te ontdekken en ze als kleine creatieve maker-denker-dichter onder woorden

Efrem de Syriër.

te brengen. De ‘maakbaarheid’ van ons leven – de manier waarop wij creatief vorm geven aan ons bestaan en aan de wereld die ons omringt – is alleen authentiek in de mate dat zij een creatieve verwijzing inhouden naar de grote Maker van mens en wereld:

En God sprak: “Laten wij de mens maken naar ons beeld,” opdat hij in zo’n mate over gezag (šultānā) beschikt dat hij, als hem dat behaagt, ons kan gehoorzamen. Waarom wij nu het beeld van God zijn, heeft Mozes verklaard toen hij zei: “Zij zullen gezag hebben over de vissen van de zee en over de vogels en over het vee en over de hele aarde.” Door het gezag dus dat het-rode-aarde-wezen ontving over de aarde en over alles wat zij bevat, was het een gelijkenis van God die over de wezens boven en over de wezens beneden gezag uitoefent.⁹

Liefdevolle heerschappij

Volgens Efrem is de concrete uitoefening van dit gezag alleen gezond als het open staat naar God. De erkenning van onze persoonlijke en collectieve grenzen houdt een erkenning in van onze onderlinge afhankelijkheid én van onze afhankelijkheid van de natuur. Wij hebben behoeften die oprecht erkend en aanvaard moeten worden en waarvan we de vervulling bewust en gewetensvol moeten nastreven. Het vaak onbegrepen en op de korrel genomen begrip ‘heersen’ uit Genesis 1,26-28 – sommigen laten zelfs uitschijnen dat de Bijbel ons daarmee een vrijbrief geeft om gewetenloos met elkaar en met de Schepping om te gaan – komt slechts tot zijn recht binnen een alomvattend kader van wederzijdse afhankelijkheid en dienstbaarheid. Dit ‘heersen’ heeft enkel en alleen tot doel ‘liefdevolle eensgezindheid’ tot stand te brengen:

Wij moeten ons verheugen over de behoeften die wij allen ervaren, want uit hen wordt voor ons allen eensgezindheid geboren. Omdat mensen elkaar nodig hebben, buigen hooggeplaatsten zich zonder schaamte neer naar wie lager geplaatst zijn en reiken onbeduidende mensen zonder angst omhoog naar de machtigen. Ook voor de dieren zorgen wij goed, omdat wij ze nodig hebben. Het is dus duidelijk dat onze behoefte aan alles ons bindt met liefde voor alles. O die lastige behoefte, waaruit liefdevolle eensgezindheid wordt geboren!¹⁰

Onze begrensde en afhankelijkheid brengen een behoefte met zich mee, die inderdaad ‘lastig’ is. Zelfbetrokkenheid en zelfzucht, eigen nut en direct voordeel, onmatigheid en verslaafdheid – dat dit alles in feite zo welig tiert en de beoogde ‘liefdevolle eensgezindheid’ utopisch doet schijnen, komt volgens Efrem voort uit de breuk die wij aanbrengen in het relationele netwerk waarbinnen de Schepper ons heeft geplaatst. Er bestaat een orde in de Schepping waaraan wij ons dienen te onderwerpen, omdat wij niet zelf de bron zijn van die orde. Er zijn grenzen die wij dienen te respecteren en die in de bijbelse

taal vaak 'geboden' worden genoemd, te beginnen met 'het gebod' om van alles te genieten behalve van één zaak (cf. Gen. 2,16-17). De ervaring leert dat dit écht teveel gevraagd is:

Adam verwierf dus de heerschappij op aarde en hij werd op die dag heer over alles, overeenkomstig de zegen die hij ontving... Als God hem heerschappij gaf en deelachtig maakte aan het Scheppingswerk en hem met glorie bekleedde en de Tuin gaf, wat had Hij dan daarbuiten nog méér voor hem moeten doen, opdat hij het gebod in acht zou nemen?¹¹

Ondanks alles overtreedt de mens het gebod; hij wil heer en meester over de Schepping zijn, zónder daarbij naar de Schepper te verwijzen – en brengt daarmee groot onheil over zichzelf en heel de Schepping. Of zij nu zuiver ecologisch, sociaal, financieel, artistiek, filosofisch of religieus van aard zijn,

Willem Vermandere, *De wandelaar*, 2008. Over zijn ijzeren 'maaksels' getuigt de kunstenaar: "Vraag me niet wat ze voorstellen. Ze stellen zichzelf voor zoals een mens dat doet. Mijn bijdrage was het om orde te scheppen in de chaos. Vaak heb ik daar bijbelverzen voor nodig."

of een combinatie daarvan, de vragen rond een verantwoorde omgang met onszelf, onze medemens en de omringende wereld zullen in ieder geval alleen authentieke antwoorden opleveren als zij gesteld worden tegen een dergelijke metafysische achtergrond.¹² Het vergt helderheid van geest, maar ook psychische kracht en ethische fijngevoeligheid om de bevrediging van onze persoonlijke en collectieve behoeften met respect voor een alomvattende orde na te streven.

De geschiedenis leert ons dat opvattingen over een dergelijke orde ver uiteenlopen en dat kan gezond zijn: zo krijgen totalitaire aanspraken geen kans en behoudt men een open perspectief. Ook Efreem stond een open manier van denken voor, hij bepleitte een helder ‘onderscheidingsvermogen’ waarbij de dingen intiem met elkaar in verband worden gebracht. Tussen de uitersten van simplisme en doorgedreven rationalisme plaatste hij het gezonde verstand dat in het hier en nu zaken afweegt zonder daarom de algemeen geldende principes te veronachtzamen. Hij verwierp de intellectuele luiheid van agnosten en rationalisten die de lastige spanning tussen de uitersten vermijden door slechts één kant van de zaak in ogenschouw te nemen.¹³ Het gaat hem om “het creatieve midden tussen de polen in,” zoals Jean-Jacques Suurmond het uitdrukt.¹⁴

Benedictijns maa(t)(k)gevoel

Efreems overtuiging dat wij geroepen zijn om kleine makers te worden naar het beeld en de gelijkenis van de grote Maker, sluit nauw aan bij de vroegchristelijke theologie als geheel. Het mag dan ook niet verbazen dat echo’s van die zienswijze te beluisteren zijn in de monastieke tradities van Oost en West. De ordening van ruimte en tijd in kloosterarchitectuur en kerkzang, de respectvolle omgang met materiële dingen alsof ze ‘heilige altaarvaten’ waren, de zorg voor de juiste lengte van de kleding en de juiste maat bij eten en drinken, de gematigde prijs voor monastieke producten op de markt – dit zijn allemaal tastbare manifestaties van de geoorloofde en gewenste ‘maakbaarheid’ waarvoor Sint-Benedictus in zijn *Regel* aandacht vroeg omdat ze nauw aansluiten bij fundamentele christelijke inzichten. Een hedendaagse toepassing hiervan is het creatieve werk van pater Hans van der Laan (1904-1991). De Nederlandse benedictijn en architect stelde dat een gezonde ‘maakbaarheid’ van de wereld een van de grondslagen van het menselijke – en dus ook van het christelijke en monastieke – leven is.¹⁵

Kees den Biesen (1959) is literatuurwetenschapper en theoloog met specialisatie in de cultuur van de christelijke oudheid. Hij studeerde aan het Istituto Patristico Augustinianum in Rome en publiceert over Efreem de Syriër. Hij was de rechterhand van architect en vormgever Hans van der Laan osb. Den Biesen is ook *research associate* van de Faculteit Oude Talen van de Universiteit van Pretoria.

Eindnoten

- ¹ Zie zijn bijdrage tot het blog van *Nieuwwij* van 3 januari 2014: www.nieuwwij.nl/column/vrij-saai.
- ² Efrem beschouwt de geschapen wereld als het grote kosmische toneel (ruimte), waarop zich het bibliodrama van de heilsgeschiedenis voltrekt (tijd), en daarmee in zekere zin als vooraf gegeven aan de Bijbel. Inhoudelijk zijn zij voor hem gelijkwaardig, omdat de Bijbel de taal van de schepping spreekt. Vandaar dat ik – tegen gangbare taalgebruik in – graag Schepping schrijf, met een hoofdletter.
- ³ Zie wat ik hierover schreef in “De verbeelde levensbeschouwing: Efrem de Syriër over Schepper en schepping”, in *De Kovel* 17 (2011) 53-60; tevens *Dank aan het Verborgene Licht. De vroegchristelijke poëzie van Efrem de Syriër*, Bar Ebroyo Press, Losser, 2012 (recensie in *De Kovel* 23 (2012) 106-107).
- ⁴ De vertaling van ādām met ‘het rode-aarde-wezen’ is enerzijds een uitdrukking van de etymologische echo van ādamtā, ‘rode aarde’, die Efrem erin hoort, en anderzijds een poging om het niet-mannelijke karakter van het wezen te benadrukken: net als ḥayutā (‘de dieren’), b’irā (‘het vee’), en pārahātā (‘de vogels’) is ook ādām een zelfstandig naamwoord in het enkelvoud, een collectief en géén individuele mens en al helemaal geen mannelijke persoon. Dat verklaart ook waarom Genesis 1,26 met een meervoudsvorm eindigt: “God schiep *de mensen* naar zijn beeld en gelijkenis; mannelijk en vrouwelijk schiep Hij *hen*.” Conform joods-christelijke tradities uit Syrië en Mesopotamië beschouwt Efrem ādām in Genesis 2 en 3 als de aanduiding van een aanvankelijk hermafroditisch wezen, dat slechts in tweede instantie gescheiden wordt in een archetypische man en vrouw. Pas vanaf Genesis 4 duidt ādām een mannelijke persoon aan: Adam, de man van Eva.
- ⁵ Uitleg van Genesis 2,7 in *Commentaar op Genesis* II.4.
- ⁶ *Leerdicht over het Paradijs* 5:2,2-3.
- ⁷ *Leerdicht over de Maagdelijkheid* 28:2.
- ⁸ *Eerste Verhandeling voor Hypatius* § 2.
- ⁹ Uitleg van Genesis 1,26 in *Commentaar op Genesis* I.29.
- ¹⁰ *Eerste Verhandeling voor Hypatius* § 8.
- ¹¹ Uitleg van Genesis 2,19 in *Commentaar op Genesis* II.9-10.
- ¹² Zie de uiteenzettingen van Jeroen Buve in *Plato in het Vaticaan. Pleidooi voor gezond verstand in wetenschap, kerk en democratie*, Universitaire Pers, Deventer, 2012.
- ¹³ Zie Kees den Biesen, *Dank aan het Verborgene Licht. De vroegchristelijke poëzie van Efrem de Syriër*, blz. 137-143.
- ¹⁴ In *Trouw – De verdieping* van 1 februari 2011.
- ¹⁵ Zie Hans van der Laan, *Het vormenspel der liturgie*, E.J. Brill, Leiden, 1985, III.2, IV.2, VII.2 etc.

De Bijbel op je telefoon of tablet

Bijbel lezen is nog nooit zo gemakkelijk geweest. Met de Bijbelapp van Royal Jongbloed lees je de Bijbel waar en wanneer je wilt, offline!

- Willibrordvertaling
- Herziene Statenvertaling
- Bijbel in Gewone Taal
- en andere

www.royaljongbloed.com en Google Play Store.
Voor slechts € 6,99 is de app te downloaden.

ROYAL JONGBLOED